

TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ “AZAP” MADDESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

A Review on “Pain” Article in TDV Encyclopedia of İslam

Mustafa HOCAOĞLU
Foça Merkez Vaizi, İzmir
mustfhocoglu@hotmail.com

Özet: Biz bu çalışmamızda Yusuf Şevki Yavuz tarafından kaleme alınan, “azap” maddesi üzerinde duracağız. Yazarın netice bölümünde Cehennemin ebedi olmadığıyla ilgili ileri sürdüğü iddiaları değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ayet, Cehennem, Cennet, Ebediyet, Azap

Abstract: In this study, We will examine article “pain” that is wrote by Yusuf Şevki Yavuz. We will deal with claims are suggested by author that Hell is not eternal in result chapter.

Key Words: Verse, Hell, Paradise, Eternal, Pain

Giriş

İslam’ın ilk döneminden günümüze kadar Cennet ve Cehennemin ebedi olup-olmadığı tartışılmaktadır. Sahabeden ve âlimlerden bazıları, Cehennem’in ebedi olmadığını iddia etmektedir. Bazıları da cehennemin ebedi olduğuna inanmaktadır. Biz çalışmamızda bu tartışmalara yer vermeyeceğiz. Sadece “Azap” maddesinin netice bölümünde ele alınan bazı konuları ele alacağız. Madde sahibinin ileri sürdüğü görüşleri italik olarak verdikten sonra, bu iddiaları değerlendirmeye tabi tutacağız.

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ, kaleme aldığı "azap" maddesinde¹ önce “Kur’an’da ve hadiste azap” konusunu ele alıp, “Ahiret azabının mevcudiyet”ine değindikten sonra, “Azabın ebediliği” meselesine temas

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, *DİA*, IV, 302-309.

etmektedir. Azabın ebedi olduğunu savunanların ve savunmayanların görüşlerini maddeler halinde vererek “Netice”de kendi tercihini yapmaktadır.

Konuya girmeden önce dikkatimizi çeken bir hususu zikretmek isteriz. Müellif, “Azabın ebediliği” başlığı altında, “*Kuran-ı Kerim, Yahudilerin azabın sayılı günler devam ettikten sonra, sona ereceğine inandıklarını haber vermiştir.*”² ifadesiyle sanki Yahudilerin de “Cehennem azabının ebedi olmadığına” inandıklarını iddia etmektedir. Bu konuya kaynak olarak Âli İmran 24. ayeti zikretmektedir.

Yazarın kaynak olarak verdiği Ali İmran Suresi 3/24. ayeti şöyledir: “Bunun sebebi, onların ‘bize ateş, sadece sayılı günlerde dokunacaktır’ demeleridir. Uydura geldikleri şeyler, dinleri konusunda kendilerini aldatmıştır.”

Bu konu, Bakara Suresi 2/80. ayette de anlatılmaktadır. Söz konusu ayette Yahudilerin, “Kendilerine ancak sayılı günlerde azap dokunacağını” iddia ettikleri ifade edilmektedir. Anlaşılacağı üzere ayette, Yahudilerin cehennem azabının ebedi olmadığına inandıkları anlatılmamaktadır. Sadece kendilerine “sayılı günlerde ateş dokunacağına” inandıkları ifade edilmektedir. Çünkü Yahudiler, Allah’ın sevgili kulları olmalarından dolayı³, cennete sadece kendilerinin gireceklerini iddia ediyorlardı⁴. Allah da “Kim bir kötülük yapar da o kötülüğü kendisini kuşatırsa, onun ebedi cehennemde kalacağını”⁵ belirterek, yukarıdaki iddianın asılsızlığını ifade etmektedir. Yahudilere göre cehennemde sayılı günler yanıp çıkacak olan kendileridir. Hıristiyanlar, Müslümanlar veya diğer din müntesipleri için böyle bir şey söz konusu değildir. Eğer dünyada sadece Yahudiler olsaydı, Yavuz’un çıkarımı doğru olabilirdi, ancak gerçek öyle olmadığına göre bu, azabın ebedi olmadığını değil, sadece Yahudilerin “nasıl olsa bağışlanacağız”⁶ düşüncelerinden dolayı “sayılı günlerde” azaba çarptırılacaklarına inandıklarını ifade eder.

Bu açıklamadan sonra Yazarın düşüncelerini ifade ettiği “Netice” bölümüne geçebiliriz. Yazar, “*Kâfirlerin ebediyyen azapta kalacağını ve hiçbir şekilde cennete giremeyeceğini savunanlar; Kur’an’daki ‘Hulud’ ve ‘ebed’ kelimelerine dayanmaktadır. Ancak sadece bu iki kelimeye dayanarak böyle bir hükme varmakta çeşitli zorluklar vardır. Çünkü ‘hulud’ sözlükte, ‘değişikliğe uğramadan bir yerde uzun müddet beklemek’ anlamındadır. ‘Ebed’ de ‘sonsuzluk manasında değil uzun süren zaman’ anlamında kullanılır.*”⁷ diyerek, Râgıp el-İsfehânî’nin “h-l-d” ve “e-b-d” maddelerinde yaptığı açıklamaları kaynak gösterir. Yazar, “hulud”un “ebediyet” değil de

² Yavuz, “Azap”, *DİA*, IV, 305.

³ Maide 5/18; Cuma 62/6-7.

⁴ Bakara 2/111.

⁵ Bakara 2/81.

⁶ A’raf 7/169.

⁷ Yavuz, “Azap”, *DİA*, IV, 308.

"uzun süre" manasında olduğunun bir başka delili olarak, kasten bir mü'mini öldüren kimsenin cehennemde kalacakları sürenin, Kur'an'da "hulud" kelimesiyle ifade edilmesini gösterir. Bundan dolayı müellif, "hulud, uzun süre manasındadır." der. Buna karşı cennetin ebedi olacağının delili olarak Ra'd suresi 35. ayetini göstererek, "Cennetin devamlı olacağı ise açık bir şekilde 'daim' kelimesiyle belirtilmiştir."⁸ iddiasında bulunur.

Burada Yazar'ın değerlendirmesine baktığımızda, "hulud" ve "ebed" kelimelerinin, "uzun zaman" manasında kullanıldığını ifade ederken, cennetin ebediliğini açık bir şekilde "daim" kelimesine dayandırır. Ancak müellifin "hulud" ve "ebed"de kaynak olarak gösterdiği Râgıp el-İsfehânî, "ebed" kelimesinin açıklamasında "e-b-d'nin daim manasında olduğunu belirtir⁹. Yazarın "Râgıp el-İsfehânî'de "e-b-d'in "daim" anlamında kullanılmasını neden göstermediğini merak etmekteyiz. Ayrıca Halil b. Ahmed "hulud"u şöyle açıklar. "Hulud: 'Cennet isimlerindedir. Hulud: cennette kalmaktır. Onlar orada ebedi kalacaklardır ve ebedi bırakılacaklardır."¹⁰ Sihah'da "الأبد أيضاً: الدائم" ebed'in daim" anlamında olduğu zikredilmektedir¹¹. Ayrıca Ezherî ve İbn Manzûr "Huld"un, içerisinden çıkarılmayacakları yer" anlamında kullanıldığını belirtmektedirler¹². Dolayısıyla hem "hulud" hem de "ebed" kelimeleri, "daim"lik ifade ettiğine göre, yazara göre de söz konusu bu iki kelime, "ebedilik" anlamında olması gerekir. Ayrıca Kur'an'da geçen "huld cenneti"nin¹³ uzun süreli cennet olduğunu herhalde yazarın kendisi de kabul etmez. Madem "huld cenneti" uzun süreli değil, ebedilik ifade ediyor; o zaman "huld azabı"nın¹⁴ da süreli olmaması gerekir. Çünkü Kur'an'da bu yerler, sakinleri için "darul-huld" olacağı ifade edilmektedir¹⁵.

Tabii burada dikkatimizi çeken diğer bir husus ise İsfehânî'nin "daim" kelimesinde kaynak olarak gösterilmemesidir. Çünkü "daim" kelimesine baktığımızda Müfredat sahibi, söz konusu kelimeye "ebedilik" değil de "إدا / امتد عليه الزمان / uzun zaman" anlamı vermektedir¹⁶. Bize göre Yavuz'un Cehennem'in ebedi olmadığına dair "hulud" kelimesinde kullandığı kaynağı, "daim" kelimesinin açıklamasında kendi tezini çürütmektedir. Yani madem yazara göre, "hulud" veya "ebed" kelimeleri, "uzun zaman" anlamına geldiği için "ebediliği" ifade etmiyor, bu takdirde "uzun zaman" manasında

⁸ Yavuz, "Azap", *DİA*, IV, 308.

⁹ Râgıp, el-İsfehânî, *Mu'cemu Müfredâtî'l-Elfazi'l-Kur'an*, "e-b-d", Darul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 12.

¹⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, "h-l-d", IV, 231: خلد: الخلد: من أسماء الجنان، والخلود: البقاء فيها، وهم فيها خالدون ومخلدون

¹¹ Cevherî, *es-Sihah Tacu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabiyye*, "e-b-d", Darul-İlim, Beyrut, 1979, II, 439.

¹² Ezherî, *Tehzibu'l-Lüga*, "h-l-d", Darul-Mısıriyye, VII, 277; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "h-l-d", Daru Beyrut, Beyrut, 1955, III, 164.

¹³ Furkan 25/15.

¹⁴ Yunus 10/52.

¹⁵ Fussilet 41/28, Mü'min 50/34.

¹⁶ el-İsfehani, *Müfredât*, "d-v-m", 196.

kullanılan “daim” kelimesinin de ebediliği ifade etmemesi gerekir. Dolayısıyla bu karşılaştırma cehennem gibi cennetin de sonlu olduğunu ifade eder. Ancak bu hükmü, yazarın kendisi de kabul etmemektedir. Dolayısıyla yukarıdaki sözlük bilgilerinden de anlaşılacağı gibi "hulud" da "ebed" de devamlılığı ifade etmektedir. Yani ebediliği... Yoksa Arapların ebediyeti ifade eden kelimeleri hangisi olabilir ki... Görebildiğimiz kadarıyla yazarın iddia ettiği cennetin ebediyetini ifade eden “daim” kelimesi, Kur’ân'da sadece bir yerde geçmektedir, diğer yerlerde çoğunlukla "hulud" ve "ebed" kelimeleri zikredilmektedir. Ayrıca Şeytan, Âdem'i (a.s.) "halidîn"den yapacak¹⁷, "Şecere-i huld" ile kandırmıştır¹⁸. Yani "ebedileştirecek ebedilik" ağacıyla. Ayrıca ayette ifade edilen “huld”, “ebedîlik” şeklinde açıklanmaktadır¹⁹.

Müellif, “*hulud ve ebed kelimelerinin sonsuzluk manasında olmadığını gösteren bir başka husus da kâfirlerin cehennemde kalışlarının ‘mesva’ ‘lübs’ ve ‘müks’ kelimeleriyle ifade edilmiş olmasıdır*” dedikten sonra bu kelimelerin anlamlarını verir. Sonra da aynı kelimelerin cennet ehli için “*kullanılmadığını*” iddia eder²⁰. Yazar, bu kelimelerden birinin Kur’ân'da cennettekiler için kullanılmadığını söyleye dursun, Mushaf diziminde on sekizinci sırada olan Kehf Suresinde, İman edenlerin cennette ebedi kalacaklarını ifade etmek için “Müks” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Kehf Suresi 3. ayetin metni, “مَأْكُوتِينَ فِيهِ أَبَدًا” şeklindedir. Ayette açıkça “müks” kelimesi, yazarın iddiasının aksine cennetlikler için de kullanılmaktadır. Kullanılmadığını iddia etmek bir yanılgıdan ibarettir. Burada Yavuz’un ileri sürdüğü “cehennem, müks ile ifade edilmektedir. Müks ise ebediliği değil süreli kalmayı ifade eder. Bu yüzden cehennem ebedi değildir.” önermesine karşılık “Cennet de müks ile ifade edilmektedir. O zaman cennet de ebedi değildir.” hükmünü çıkarırsak yazarın bir itirazı olmaması gerekir. Ancak gerçek bunun aksi olduğuna göre yazarın bu ayeti gözünden kaçırdığını ve erken hükme vardığını düşünmekteyiz. Hal böyleyken Yavuz’un yukarıda ileri sürmüş olduğu iddiasının, bu ayetle çürütüldüğü kanaatini taşımaktayız.

Yazar, “*Kur’ân’da cennet ehlinin buradan “çıkarılmayacakları” (15/48) belirtilirken cehennem ehli için aynı ifade kullanılmayıp onların cehennemden çıkmak istedikleri zaman “çıkamayacakları” (5/37) ve çıkmalarına dair hüküm vermenin Allah’a ait olduğu (40/11-12)*”

¹⁷ A’raf 7/20.

¹⁸ Taha 20/120.

¹⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vîl*, Daru’l-Fikr, II, 72, 556; Râzî, *Tefsir-i Kebir*, (Trc. Heyet), Akçağ, Ankara, 1993, XVI, 64, X, 325; Kurtubi, *el-Cami’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1995, IV, 161; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir el-Cami’ beyne Fenneyi’r-Rivayeti ve’d-Dirayeti min İlmi’ Tefsir*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, III, 488, II, 244.

²⁰ Yavuz, “Azap”, *DİA*, IV, 308.

*bildirilmiştir.*²¹ şeklinde cehennemden ebedi ol(a)mayacağını delillendirmektedir.

Yazarın, “Cehennemden çıkmalarına dair hükmün Allah’a ait olduğu” düşüncesine delil olarak ileri sürdüğü Mü’min Suresi 11-12. ayetlerde Allah, “Dediler ki, Ey Rabbimiz! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin, günahlarımızı kabul ettik. Şimdi bu ateşten bir çıkış yolu var mı? Bu, bir tek Allah’a davet edildiğiniz de inkâr etmeniz, ona ortak koşulduğunda ise iman etmeniz sebebiyledir. Artık hüküm, yüce ve büyük olan Allah’a aittir.” şeklinde buyurmaktadır. Burada hükmü Allah’a ait olan şirkin ne olacağı ise O, şirkin hükmünü “Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını asla bağışlamaz...”²² şeklinde açıklamaktadır. Ayette ifade edilen, Cehennemden çık(ar)ma hususundaki hükmü ise bunu da, “Zillet içerisinde burada kalın ve konuşmayın. Bana boşuna yalvarıp durmayın.”²³, “...o halde bu gününüze kavuşmayı unutmanızdan dolayı azabı tadın. Biz de sizi unuttuk, yapmakta olduklarınıza karşılık ebedi azabı (azebe’l-huldi) tadın.”²⁴, “Fasıkların barınağı ateştir, oradan her çıkmak istediklerinde geri ateşe döndürülürler ve onlara yalanlamakta olduğunuz azabı tadın denilir”²⁵ şeklinde onların ateşten çık(a)rılmayacaklarını ifade edilmektedir. Ayrıca onların cehennemde ölümü temenni edecekleri²⁶ hatta Cehennem bekçisi Malik’ten Allah’ın kendilerini öldürmesini istediklerinde²⁷, onlara burada ölümün olmayacağı ve azaplarının da hafifletilmeyeceği ifade edilmektedir²⁸. Bu ayetlerden Mü’min Suresinde belirtilen Allah’ın hükmünün çok açık bir şekilde ifade edildiğini düşünmekteyiz. Ancak müellifin makalesinde, bu ayetleri ve ayetlerin nasıl te’vil edilmesi gerektiğini göremedik.

Yazar, cennettekilerin “çıkarılmayacakları” ifadesiyle, cehennemliklerin “çıkamayacaklar” ifadesinin arasında fark olduğunu belirterek, sanki “çıkarılmamanın” ebediliğe işaret ettiğini iddia eder. Yukarıda da zikrettiğimiz ayetler, bize göre cehennemden çık(a)rılmayacaklarını göstermektedir. Kur’an’da bu ayetlerin haricinde cehennemlikler için de “çıkarılmayacaklar”²⁹ ifadesi zikredilmektedir. Dolayısıyla cennet, “çıkarılmayacaklar” ifadesinden dolayı ebedi ise bu bilgiler ışığında cehennemden de ebedi olması gerektiğini düşünüyoruz.

Müellif, “Sonuç”ta da “*erhamu’r-rahimîn olan Allah’ın tıpkı dünyada kulların yalvarıp yakarmaları, günahlarından tevbe edip temizlenmeleri için bela ve musibetlere maruz bırakmak suretiyle cezalandırdığı ve neticede af dileyenleri bağışladığı gibi kâfirleri de bağışlayabileceği söylenebilir. Bütün*

²¹ Yavuz, “Azap”, *DİA*, IV, 308.

²² Nisa 4/48, 116.

²³ Mü’minün 23/107-108.

²⁴ Secde 32/12-14.

²⁵ Hacc 22/22, Secde 32/20.

²⁶ Furkan 25/14.

²⁷ Zuhuf 43/77.

²⁸ Fâtır 35/36-37.

²⁹ Câsiye 45/35.

bunlara rağmen âhirette kâfirlere yapılacak muamelenin mülkünde yegâne tasarruf sahibi olan yüce Allah'ın iradesine bağlı olduğuna inanmak en isabetli hüküm olsa gerektir." iddiasında bulunur.

Allah c.c. Kur'an'da bizleri şeytanın "Allah'la kandırmaması"³⁰ için uyarılmaktadır. Tefsirler burada "Allah'la kandırmayı" Allah'ın rahmet sıfatıyla kandırması şeklinde açıklamaktadırlar.³¹ Allah, boğulacağını anlayan Firavun'un imanını kabul etmezken³²; sıkıntıyı gördükten sonra iman eden kimselerin imanlarının³³ ve Allah'ın ayetlerinin bazısı geldiğinde daha önce iman etmemiş veya iman etse bile imanıyla bir hayır kazanmamış kimselerin imanlarının fayda vermeyeceğini belirtirken³⁴; Kâfir olarak ölenlerle son anda yaptıkları kötülöklere tevbe edenleri bağışlamayacağını zikrederken³⁵ ve de Allah katında kavlin değişmeyeceğini kesin bir şekilde hükmederken³⁶ Allah'ın ahirette kâfirlere bağışlayacağını iddia etmek, bize göre anlamsız kuru bir iddiadan başka bir şey değildir. Ayrıca Allah'ın "değiştirilmeyecek" dediği "söz"ü, herhangi bir sebeple değiştirmeye kalkmanın doğru bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz.

Yavuz'un "*Bütün bunlara rağmen âhirette kâfirlere yapılacak muamelenin mülkünde yegâne tasarruf sahibi olan yüce Allah'ın iradesine bağlı olduğuna inanmak en isabetli hüküm olsa gerektir.*" şeklindeki ifadelerinden, cehennem ebedi olmadığıyla ilgili düşüncesinin tam olgunlaşmadığı sonucu çıkmaktadır. Burada Hz. İsa'nın "Şayet onlara azap edersen onlar senin kulların, eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen, Kudret ve Hikmet sahibisin." dileğine karşılık, Allah'ın "İşte bu gün, sözlerine bağlı kalanlara sadakatlerinin fayda vereceği gündür..."³⁷ hükmünü hatırlatmak isteriz.

Sonuç

Yusuf Şevki YAVUZ'un hazırladığı "Azap" maddesinde göze çarpan bazı eksiklikler olduğunu görmekteyiz. Yazarın, cehennem ebedi olmadığına dair ileri sürdüğü, "bir yerde uzun zaman kalma" şeklinde anlamını verdiği "hulud" ve "ebed" kelimelerinin, "daim" anlamında da kullanıldığını görmemesi; Cennetin ebediliğini "daim" kelimesiyle ifade edip, sözlüklerdeki "daim" kelimesine "uzun zaman kalma" anlamının verildiğini zikretmemesi; Cehennem lübs, müks, mesva gibi kelimelerle kullanılmasından dolayı, ebedi olmadığını ifade etmesine karşın, cennet için

³⁰ Lokman, 31/33, Fatır 35/5.

³¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, III, 238; Kurtubi, *Ahkâm*, VII, 76.

³² Yunus 10/90-91

³³ Mü'min 40/85.

³⁴ En'am 6/158.

³⁵ Nisa 4/18.

³⁶ Kâf 50/39.

³⁷ Maide 5/119.

de müks ifadesinin kullanılmasına bir açıklama getirmemesi; Cennetten “çıkarılmayacaklar” şeklinde bahsedilmesinden dolayı, Cennetin ebedi olduğu sonucuna varırken, Cehennem için kullanılan “çıkarılmayacaklar” ifadesine bir not düşmemesi; Cehennemden “çıkılmalarına dair hüküm vermenin Allah’a ait olduğunu” belirtmesine rağmen, diğer ayetlerdeki konuyla ilgili Allah’ın hükmünü tefsir etmemesi, hazırlamış olduğu “Azap” maddesinde ileri sürdüğü argümanların yetersiz olduğunu göstermektedir.

İslam Ansiklopedisinin halkın güvendiği ve ulaştığı önemli bir kaynak olduğunu düşünmekteyiz. Bundan dolayı Yusuf Şevki YAVUZ’un hazırladığı “azap” maddesinde özellikle ileri sürülen tezi çürüten delillerin görülmemesi dikkate şayandır. Bize göre bu madde, görülmeyen deliller ışığında yeniden kaleme alınıp bir neticeye varılmalıdır.